

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV TA‘LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

**SHAROF RASHIDOV NOMIDAGI
SAMARQAND DAVLAT UNIVERSITETI**

**11.00.01 – TABIIY GEOGRAFIYA IXTISOSLIGI BO‘YICHA
TAYANCH DOKTORANTURAGA KIRISH SINOV LARI UCHUN
MUTAXASSISLIK FANLARIDAN**

DASTUR VA BAHOLASH MEZONI

Samarqand – 2023

Annotatsiya:

Dastur 11.00.01- tabiiy geografiya ixtisosligiga kiruvchilar uchun 5A140602 – Geografiya (o‘rganish obyektlari bo‘yicha) mutaxassisligini 2019-yilda tasdiqlangan o‘quv rejasidagi asosiy fanlar asosida tuzildi.

TUZUVCHILAR:

Mamajonov R.I.

SamDU, Geografiya va tabiiy resurslar kafedrası mudiri, g.f.f.d., PhD

Sabirova N.T.

SamDU, Geografiya va tabiiy resurslar dotsent, g.f.f.d., PhD

Dastur Geografiya va ekologiya fakultetining 2023-yil 24-oktabrdagi № 3-sonli Kengash yig‘ilishida muhokama qilingan va tasdiqlashga tavsiya etilgan

KIRISH

11.00.01 – Tabiiy geografiya ixtisosligi – “O‘zbekiston landshaftlari va tabiiy geografiyasining mintaqaviy muammolarini o‘rganish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish”, “Landshaftlarning geokimyoviy xususiyatlarini aniqlash, landshaft-geokimyoviy jarayonlarni, arid zona elementlarining migratsiyasini o‘rganish va modellashtirish, tuproq-geokimyoviy va tabiiy geografik xaritalarini yaratish” bilishlari lozim bo‘ladi. Buning uchun shu sohaga tegishli fanlarni, jumladan yuqorida keltirilgan ma‘lumotlarni chuqur o‘zlashtirgan, ekinlarda uchraydigan zararkunanda va kasalliklarning tur tarkibi va karantin zararli organizmlarni to‘g‘ri aniqlay oladigan, samarali kurash choralarini aniq biladigan va ularni o‘z vaqtida qo‘llashni tashkil qila oladigan malakali mutaxassislar tayyorlash ta‘lim tizimining negizi hisoblanadi.

Tayanch doktoranturga kiruvchilar uchun fan talabalarni nazariy bilimlar, amaliy ko‘nikmalar, geografik, geofizik va geokimyoviy jarayonlarga uslubiy yondashuv hamda ilmiy dunyoqarash shakllangan bo‘lishi lozim. Shuningdek, ilg‘or pedagogik texnologiyalardan foydalangan holda bilimlarni oshirish va ko‘nikmalari mavjud bo‘lishi kerak.

11.00.01 – tabiiy geografiya ixtisosligi bo‘yicha tayanch doktoranturaga kiruvchi da‘vogarlar uchun 5A140602 – Geografiya (o‘rganish ob‘ektlari bo‘yicha) magistratura mutaxassisligi o‘quv rejasiga asosan 4 ta ixtisoslik fanlari bo‘yicha: “Geotizimlar haqida ta‘limot”, “Amaliy landshaftshunoslik”, “Geoekologiya asoslari”, “Tabiatdan foydalanish strategiyasi” fanlaridan savollar bazasi shakllantirilgan.

Bu fanlar o‘z negizida qamrab olingan ma‘lumotlar quyida batafsil keltirilgan.

GEOTIZIMLAR HAQIDA TA‘LIMOT

fani bo‘yicha:

Geografik tizimlar haqidagi ta‘limotning maqsadi va vazifalari, ta‘limotning yuzaga kelishi. Geotizimlar haqidagi ta‘limotning mantiqiy asoslari. Geotizimlar va ularning ko‘lamlari. Geotizimlarda modda almashinishi. Geotizimlarning mezonlari. Geografik tizimlar va ekologik tizimlar. Ularning o‘zaro nisbatlari, farqlari va o‘xshashliklari. Geografik tizimlar haqidagi ta‘limot bilan ekologiyaning o‘zaro aloqadorliklari. Geografik tizimlarni tasniflash prinsiplari. Tasniflashning umumiy qoidalari. Biogeotsenzorlar va fatsiyalar. Geom va geomer tushunchalari. Geoxora tushunchasi. Geoxoralarning tasnifiy birliklari. Geotizimlar evolyusiyasi va dinamikasi. Geotizimlarning holatlari. Geotizimlarning o‘zini-o‘zi sozlab turishi, qismlararo aloqadorliklari. Biotik komponentlarning maromlashtiruvchi faoliyati. Epifatsiya va epigeom tushunchalari. Geotizimlarning yoshi, invariant tushunchalari va ularni o‘rganishning ahamiyati. Ta‘limotning topologik ko‘lamdagi geotizimlarni o‘rganadigan qismi va uning vazifalari. Geotopologiya va uni boshqa fanlar bilan aloqalari. Geotopologiyaning ob‘ekti. Topologik ko‘lamdagi geoxoralarni tahlil qilish. Topogeoxoralar va ularning tasnifi. Regional ko‘lamdagi geotizimlarni tadqiq qilish masalalari.

Regional geotizim tushunchasi. Uning asosiy ko'rsatkichlari. Regional tabiiy geografik tahlil va taksonomiya masalasi. Planetar ko'lamdagi geotizim. Geotizimlarni landshaft haritalarida aks ettirish masalalari. Geotizimlarni haritaga tushirishning umumiy masalalari. Landshaft haritasining legendasini tuzish. Geomerlarning areallari haqidagi tushunchalar. Geoxoralarni haritaga tushirish. Geografik prognoz masalasi. Geotizimlardan to'plangan axborotlarning amaliy geografiyadagi ahamiyati. Geotizimlar nazariyasi va iqtisodiy geografiya.

AMALIY LANDSHAFTSHUNOSLIK

fani bo'yicha:

Amaliy landshaftshunoslik faning o'rganish ob'ekti, predmeti, maqsadi va vazifalari. Geografiya fanlari tizimida tutgan o'rni. Amaliy landshaftshunoslikning ilmiy va amaliy ahamiyati. Amaliy landshafshunoslikning nazariy asoslari. Umumilmiy landshafshunoslik va amaliy landshafshunoslik. Umumilmiy landshafshunoslik va amaliy landshafshunoslik g'oya va tushunchalarining shakllanishi va rivojlanishi. Geotizimlarda modda almashinishi. Geografik tizimlar va ekologik tizimlar ularning o'zaro nisbatlari, farqlari va o'xshashliklari. Geotizimlarni tasniflash prinsiplari. Geotizimlar evolyusiyasi va dinamikasi. Landshaftlarni xalq xo'jaligining turli tarmoqlari nuqtai nazaridan baholash. Baholashning asosiy prinsiplari va metodlari. Landshaftlarni baholashga oid tadqiqotlar tavsifi. Geotizimlarni baholash. Landshaftlarni ekologik baholash. Landshaftlarni iqtisodiy baholash. Tabiiy sharoitni qishloq xo'jaligi uchun baholashda landshaft xususiyatlarini inobatga olish. Landshaftlarni rekreatsiya, shaharsozlik maqsadlarida baholash. Landshaftlarni prognozlash. Tabiiy geografik, iqtisodiy geografik va kompleks geografik prognozlar. Landshaftlar taraqqiyotini prognozlash uning asosiy tamoyillari. Prognozlash metodlari: ekspert-baholash, landshaft genetik qatorlari, funksional bog'liqliklar metodi, tabiiy geografik ekstrapolyasiya metodi. Landshaftlarning rivojlanish yo'nalishlarini aniqlash muammolari. Landshaftlarning tabiiy rivojlanishini hamda antropogen ta'sir natijasida o'zgarishlarini o'rganishning prinsiplari va metodlari. Amaliy landshafshunoslik maxsus kartalarini tuzish, mayda masshtabli, o'rta masshtabli va yirik masshtabli landshaft kartalarini tuzishning asosiy xususiyatlari va metodlari.

TABIATDAN FOYDALANISH STRATEGIYASI

fani bo'yicha:

Tabiatdan foydalanish strategiyasi fanining asosiy maqsadi va vazifalari, nazariyasi, prinsiplari va asosiy konsepsiyalari. Tabiat va inson jamiyati, ularning bir butun hosila ekanligi. Insonning tabiatdan foydalanishi, insonning tabiatga ta'siri, uning turlari. Insonning tabiatga ta'sirining oqibatlarini. Tabiatning ifloslanishi, texnogen tabiiy muhit. Tabiatdan foydalanishning geografik asoslari. Standartlar, monitoring, modellashtirish, audit o'tkazish va boshqaruv. Geografik monitoring. Distorsion (aero va kosmos suratlarini) usullardan foydalanish. Monitoring turlari (biosfera, Yer, suv, havo, geoekologik monitoring va x.k), monitoring klassifikatsiyasi (global, regional, lokal), Tabiiy geografik jarayonlarni

oldini olish. Tabiatdan foydalanishning maqsad va istiqbollari. Tabiatdan foydalanishda qo'yiladigan maqsadlar: iqtisodiy, sog'liq va gigiena, nafosat (estetika), ilmiy, turizm va sayohat, tarbiyaviy maqsadlari. Fan va texnikaning rivojlanishi bilan tabiatdan foydalanishda ro'y bergan o'zgarishlar. Tabiatdan foydalanishning o'ziga xos xususiyatlari. Insonning tabiatga ta'siri turlari, bevosita ta'sir va bilvosita ta'sir. Tabiatni muhofaza qilish va o'zgartirish. Tabiatdan foydalanishda, uni o'zgartirishda hisobga olinishi zarur bo'lgan qonuniyatlar. Tabiat qonuniyatlarining ob'ektiv qonunlar ekanligi, ularni o'rganish zarurligi. Tabiat taraqqiyotining asosiy qonunlari. Yer landshaft qobig'ining bir butunligi va muayyan muvozanatda turishi. Tabiatdagi aylanma harakat, geologik, biologik, energetik aylanma harakatlar. Konlarning ochiq usulda qazib olinishi, yirik suv omborlarining qurilishi oqibatida tabiiy muhitda muvozanatning o'zgarishi, uning geografik va ekologik oqibatlari. Inson xo'jalik faoliyati va tabiiy muhitda yer osti va yer usti suvlari rejimining o'zgarishi hamda uning oqibatlari: cho'llashish va tuproqlarni sho'r bosishi. Biologik muvozanatning o'zgarishi va biologik modda aylanishning buzilish hamda bularning ekologik oqibatlari, atmosfera havosi tarkibiga ta'siri. Inson xo'jalik faoliyati ta'sirida geografik qobiqda issiqlik balansining o'zgarishi. Havoda karbonat angidrid gazi, aerozollar salmog'ining oshishi va uning yer yuzi havosi haroratiga, ob-havosi va iqlimiga ta'siri. Geografik komplekslarning inson tomonidan o'zgartirilishi. Landshaftlarning inson ta'siri darajasiga qarab turlarga bo'linishi: tabiiy, o'zgarmagan landshaft, kuchsiz o'zgaragan, o'rtacha o'zgaragan, kuchli o'zgaragan landshaftlar. Landshaftlarning tez o'zgaradigan va barqaror komponentlari. Antropogen landshaftlar, buzilgan landshaftlar, madaniy landshaftlar. Amaliy baholash, bashoratlash va bashorat. Baholash, uning turlari: agroiqlim resurlarini, tuproqlarning sho'rlanishini, rekreatsion, rekultivatsion nuqtai nazardan baholash.

GEOEKOLOGIYA ASOSLARI

fani bo'yicha:

Geoekologiya va landshaft ekologiyasining rivojlanish tarixi va hozirgi holati. Geoekologiyaning rivojlanishida geografiya, ekologiya, biologiya va boshka fanlarning axamiyati. Geoekologiya va landshaft ekologiyasi atamalarining dastlab ishlatilishi va ta'rifi. Landshaft ekologiyasi. Yevropada landshaft ekologiyasi. O'zbekistonda geoekologik tadqiqotlar. Geoekologiyaning fan sifatida shakllanishi va hozirgi holati. Geoekologiya - geotizimlar ekologiyasi to'g'risidagi fan. Geoekologiya - geotizimlarni insonning yashash va xo'jalik faoliyati muhiti sifatida o'rganuvchi fan ekanligi. Geoekologiyaning tadqiqot ob'ekti tug'risida tushuncha. Geotizim va ekotizim tushunchalari. Landshaft ekologiyasining tadqiqot ob'ekti - landshaft va uning morfologik qismlari. Landshaft atrof muhitning bir qismi sifatida. Landshaft - geotizimlarning birligi, uning tizim sifatidagi xususiyati. Jonli va jonsiz tabiat komponentlarining o'zaro munosabatlari. Landshaftda modda va energiya migratsiyasi. Landshaftlarning insonlarga ta'siri. Insonning landshaftlarga ta'siri. Geoekologiyaning nazariy va metodologik asoslari. Geoekologik konsepsiyalar, prinsiplar, yondashuvlar. Tabiatni muhofaza qilish va tabiiy resurslardan oqilona foydalanishda ularga amal

kilishning zarurligi. Geoekologik tadqiqot metodologiyasi va metodlari. Dialektik materializm, koevolusion rivojlanish geoekologik tadqiqotlarning metodologik asosi. Geoekologik tadqiqotlarda dala-ekspeditsiya, kartografik, aerokosmik, GIS, modellashtirish metodlaridan foydalanish. Geoekologik omil haqida tushuncha. Tabiiy va antropogen omillar, ularning turlari. Geoekologik vaziyatni belgilovchi ko'rsatkichlar, ularni son va sifat jixatidan umumlashtirish.

Landshaftlarning ekologik funksiyasi. Landshaftlarning funksiyasi. Ekologik funksiya. Ekologik funksiya jarayon va ko'rsatkichlari. Landshaft-ekologik tahlil. Landshaft strukturasi va uning tahlili. Tabiiy muhitning inson xo'jalik faoliyati ta'sirida ifloslanishi. Tabiiy muhitning ifloslanish turlari. Ifloslanishning tasniflanishi. Ifloslantiruvchi moddalarning tasniflanishi va umumiy ta'rifi. Me'yoriy ekologik jarayonlar. Landshaftlar ekologik funksiyasining antropogen buzilishi va uzgarishi. Antropogen omillar va jarayonlar. Moddalarning texnogen migratsiyasi va landshaftlarning uzgarishi. Antropogen ifloslanish manbalari. Ifloslantiruvchi moddalarning biotransformatsiyasi va bioakkumulyasiyasi. Ifloslantiruvchi moddalarning insonlarga va boshqa tirik organizmlarga ta'siri. Geoekologik muammolar va ularning echimi. Geoekologik muammo tushunchasi. Geoekologik muammolarning tasniflanishi. Global, regional va lokal geoekologik muammolar. Geoekologik muammolar echimining ilmiy asoslari. Geoekologik baholash. Geoekologik vaziyat ta'rifi. Geoekologik vaziyatni baholash va tasniflash mezonlari. Landshaftlarni ekologik tahlil qilish va baholash tushunchalari. Biotoplarni baholash. Pedotoplarni baholash. Yer usti va yer osti suvlarini baholash. Havo va iqlimiy ko'rsatkichlarni baholash. Landshaftlarga antropogen ta'sirni baholash, ekologik-xo'jalik balansi, geoekologik baholash metodlari. Geoekologik monitoring. Monitoring tizimi va uning tasniflanishi. O'zbekistonda ekologik monitoringni amalga oshirilishi. Geoekologik prognozashtirish va prognoz. Geoekologik prognozashtirishning ob'ekti, maqsadi va usullari. Ekologik vaziyatlarning prognozli xususiyatlari. Prognozashtirish mexanizmi va prognoz natijalari. O'zbekistonda ekologik vaziyatlarni o'zgarishining prognozi. Landshaftlardagi ekologik jarayonlarni modellashtirish. Landshaft ekologik modellashtirish mazmuni. Geoekologik kartalashtirish. Geoekologik kartalashtirish mazmuni, turlari va tasniflanishi. Geoekologik kartalarni tuzishning metodologik asoslari. Atrof muhitni muxofaza qilish va tabiatdan oqilona foydalanishning geoekologik asoslari. Tabiatdan foydalanishda tabiat qonunlari va qonuniyatlarini e'tiborga olish. Tabiatdan foydalanishning geoekologik prinsiplari. Atrof-muhitni muhofaza qilish tadbirlarini barcha joylarda amalga oshirish prinsipi. Atrof muhitni muhofaza qilish tadbirlari profilaktikasi. Tabiiy resurslardan foydalanishning ustuvor yo'nalishlari. Geoekologiyada fan va amaliyot. Tabiiy-texnik geotizimlar - hududiy loyihalash va rejalashtirishning asosiy ob'ekti sifatida. Loyihalashning geoekologik asoslari. Tabiiy - texnik geotizimlarni loyixalashda geoekologik prinsiplarni qo'llanilishi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Гвоздецкий Н.А. Основные проблемы физической географии. М., Высшая школа. 1979.
2. Забелин И.М. Физическая география в современном естествознании. М., Просвещение. 1979.
3. Зокиров Ш.С. Кичик худудлар табиий географияси. Т., Университет. 1999.
4. Zokirov Sh. Antropogen va amaliy landshafshunoslik. Toshkent, 1998.
5. Мильков Ф.Н. Физическая география: современное состояние, закономерности, проблемы. Воронеж. 1981.
6. Юренков Г.И. Основные проблемы физической географии и ландшафтоведения. М., 1982.
7. Трофимов А.М., Шарыгин М.Д. Общая география: вопросы теории и методологии. – Пермь, 2007.
8. Rafikov A.A., Sharipov Sh.M. Geoekologiya. T.: “Adib”, 2014.
9. Турсунов Х.Т. Экология ва барқарор ривожланиш. Т.: 2009.
10. G‘ulomov P.N. Inson va tabiat. O‘quv qo‘llanma.- T.: “O‘zbekiston Milliy entsiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2009.
11. Hugget R. Geocology.: London and New York. Routledge. 1995.
12. Исаченко А.Г. Ландшафтоведение и физико-географическое районирование. -М.: 1991.
13. Zokirov Sh. S., Toshov X.R. Landshaftshunoslik. –Т.: “Dizaynpress”, 2013.
14. Rafikov A.A., Sharipov Sh.M. Geoekologiya. T.: “Adib”, 2014.
15. Исаченко А.Г. Ландшафтоведение и физико-географическое районирование. –М.: 1991.
16. Звонкова Т.В. Географическое прогнозирование. М.: “Высшая школа”. 1987.
17. Исаченко А.Г. Оптимизация природной среды. М.: “Мысль”.1980. -264 с.
18. Николаев В.А. Ландшафты азиатских степей. -М.: 1999.
19. Сочава В.Б. Введение в учение о геосистемах. –Новосибирск.: 1978.
20. Хасанов И.А. Оценка природных территориальных комплексов Каршинской степи для оросительной мелиорации. Т.; «Фан» 1981.

**SHAROF RASHIDOV NOMIDAGI SAMARQAND DAVLAT
UNIVERSITETINING TAYANCH DOKTORANTURA
IXTISOSLIKLARIGA KIRISH SINOVLARI UCHUN MAXSUS
FANLARDAN DA'VOGARLARNING BILIMLARINI
BAHOLASH MEZONI**

Sinov topshirish shakli	Yozma
Ajratilgan vaqt	120 daqiqa
Savollar soni	5
Har bir savol uchun belgilangan ball	20
Maksimal ball	100